

**1991–2026-YILLARDA O‘ZBEKISTONDA URBANIZATSIYA
JARAYONLARI VA IJTIMOY-IQTISODIY HAYOTGA TA’SIRI**

Toshkent viloyati Yangiyo‘l shahar 2-son texnikumi

tarix fani yetakchi o‘qituvchisi,

*Magistrant **Qo‘ldoshev Vohidjon Mirzoxidjon o‘g‘li***

Annotatsiya. Mazkur tezisdagi mustaqillik yillarida (1991–2026) O‘zbekistonda urbanizatsiya jarayonlarining bosqichlari, demografik va hududiy xususiyatlari hamda ularning iqtisodiyot, bandlik, ijtimoiy infratuzilma va aholi turmush tarziga ta’siri tarixiy-tahliliy usulda yoritilgan. Shahar aholisi ulushining sekin, ammo izchil o‘shishi, so‘nggi yillarda shaharsozlik siyosatining tizimli islohot yo‘nalishiga aylanishi va bu jarayon keltirib chiqargan muammolar ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: urbanizatsiya, shahar aholisi, shaharsozlik, aglomeratsiya, mahalla, uy-joy qurilishi, migratsiya, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish.

Kirish

Urbanizatsiya – shaharlar sonining ko‘payishi, ularning iqtisodiy va madaniy rolining kuchayishi, aholining shaharlarda to‘planishi hamda shahar turmush tarzining keng hududlarga yoyilishi bilan bog‘liq murakkab tarixiy jarayondir. Bugungi kunda u nafaqat demografik hodisa, balki iqtisodiy o‘shish, texnologik yangilanish va ijtimoiy harakatchanlikni belgilovchi asosiy omillardan biri sifatida e’tirof etiladi, chunki ishlab chiqarish, xizmatlar, ta’lim va innovatsiyalar aynan shaharlarda jamlanadi [6].

O‘zbekiston uchun mavzu alohida ahamiyatga ega. Mustaqillik yillarida mamlakat aholisi taxminan 21 milliondan 38 milliondan ortiq kishigacha ko‘paydi, ammo shahar va qishloq aholisi o‘rtasidagi nisbat jahonning ko‘plab

mamlakatlariga qaraganda ancha sekin o'zgardi. Tezisning maqsadi 1991–2026-yillardagi urbanizatsiya jarayonlarini bosqichlarga ajratib o'rganish va ularning ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlarini baholashdan iborat. Tadqiqotda tarixiylik, qiyosiy-tahliliy usul va rasmiy statistik ma'lumotlarni umumlashtirish tamoyillaridan foydalanildi.

1. Urbanizatsiya jarayonlarining bosqichlari

Rasmiy manbalarga ko'ra, 1991-yilda shahar aholisining ulushi taxminan 40 foiz atrofida bo'lgan bo'lsa, 2025-yilga kelib bu ko'rsatkich qariyb 51 foizga yetdi. Demak, 35 yil ichida o'sish atigi 11 foiz bandni tashkil etdi [4; 5]. Bu holat bir necha omil bilan izohlanadi: qishloq joylarida tabiiy ko'payishning yuqoriligi; sobiq ittifoq parchalanganidan keyingi yillarda sanoat korxonalarining qisqarishi va yangi ish o'rinlarining yetishmasligi; yirik shaharlarga ko'chib o'tishning ma'muriy ro'yxatga qo'yish tartiblari orqali ma'lum darajada cheklanishi; hamda davlat siyosatida uzoq vaqt qishloq hududlarini barqarorlashtirishga ustuvor e'tibor berilgani [1].

Tadqiq etilayotgan davrni shartli ravishda uch bosqichga bo'lish mumkin. Birinchi bosqich (1991–2000-yillar boshlari) o'tish iqtisodiyoti sharoitida kechdi: ishlab chiqarish aloqalarining uzilishi, bozor munosabatlariga o'tish va aholini ijtimoiy himoya qilish masalalari shaharlarning kengayish sur'atini sekinlashtirdi. Ikkinchi bosqichda (2000-yillar – 2016-yil) makroiqtisodiy barqarorlik ta'minlandi, asosiy e'tibor qishloqlarda namunaviy loyihalar asosida uy-joy qurish, kommunikatsiyalarni yangilash va mintaqaviy markazlarni modernizatsiya qilishga qaratildi. Uchinchi bosqich (2017–2026) shaharsozlik siyosati alohida islohot yo'nalishiga aylangan davrdir.

Bu davrda Harakatlar strategiyasi (2017–2021), Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi (2022–2026) va "O'zbekiston – 2030" strategiyasi doirasida shaharlar iqtisodiy o'sish nuqtalari sifatida qaralib, uy-joy qurilishi,

transport, kommunal infratuzilma va raqamli boshqaruvni rivojlantirishga keng ko‘lamli dasturlar qabul qilindi [2; 3]. Rasmiy ma‘lumotlarga ko‘ra, 2016-yildan buyon yillik uy-joy qurilishi hajmi taxminan o‘n barobar oshgan, uzoq muddatli rejalarda esa urbanizatsiya darajasini 2040-yilga borib 65 foizga yetkazish ko‘zda tutilgan [5]. Poytaxtda yirik biznes-markaz va turar-joy loyihalarining amalga oshirilishi hamda Yangi Toshkent shahrini shakllantirish tashabbusi urbanizatsiya siyosati sifat jihatidan yangi bosqichga o‘tganini ko‘rsatadi. 2026-yilning “Mahallani rivojlantirish va jamiyatni yuksaltirish” yili deb e‘lon qilinishi esa shahar rivojida mahalla institutining o‘rni ortib borayotganidan dalolat beradi [7].

2. Demografik va hududiy xususiyatlar

Milliy statistika qo‘mitasi ma‘lumotlariga ko‘ra, 2025-yil 1-oktyabr holatiga mamlakat doimiy aholisi 38,1 million kishini tashkil etib, shundan taxminan 19,4 million nafari shaharlarda, 18,7 million nafari qishloqlarda istiqomat qilgan [4]. Aholi hududlar bo‘yicha notekis joylashgan: yirik jamlanish Toshkent shahri (2025-yil aprel holatiga 3,1 million), Toshkent viloyati (3,1 million) hamda Farg‘ona vodiysi viloyatlarida kuzatiladi [4].

1-jadval. Urbanizatsiyaning asosiy ko‘rsatkichlari (manba: [4; 5] asosida muallif tuzgan)

Ko‘rsatkich	1991-yil	2025-yil
Doimiy aholi soni	taxminan 21 mln	38,1 mln (1-oktyabr)
Shahar aholisi ulushi	taxminan 40 %	taxminan 51 %
Shahar / qishloq aholisi	–	19,4 mln / 18,7 mln
Rejalashtirilgan daraja	–	2040-yilga kelib 65 %

Toshkent shahri va unga tutash hududlar yagona aglomeratsiya sifatida shakllanmoqda. Poytaxtga yaqin joylashgan Yangiyo‘l kabi shaharlar mehnat, ta‘lim va xizmatlar bozori jihatidan Toshkent bilan uzviy bog‘lanib, kundalik mehnat qatnovi (mayatnik migratsiyasi) yo‘nalishining muhim tayanchiga aylanmoqda. Bu esa yo‘l-transport tarmog‘i, turar-joy va kasbiy ta‘lim xizmatlariga bo‘lgan talabni oshirmoqda. Farg‘ona vodiysida esa aholi zichligi yuqori bo‘lgan qishloqlarning shahar tipidagi turmush tarziga yaqinlashishi, ya‘ni rasmiy statistikada to‘liq aks etmaydigan, shartli ravishda “yashirin urbanizatsiya” deb atash mumkin bo‘lgan holat kuzatiladi.

3. Ijtimoiy-iqtisodiy hayotga ta‘siri

Iqtisodiy ta‘sir. Shaharlashuv iqtisodiy tarkibda xizmat ko‘rsatish, qurilish, savdo, transport-logistika, axborot texnologiyalari va qayta ishlash tarmoqlari ulushining oshishiga xizmat qildi. Aholi va bozorning shaharlarda jamlanishi kichik biznes hamda oilaviy tadbirkorlikning kengayishi, mehnat unumdorligining oshishi va qo‘shimcha ish o‘rinlari paydo bo‘lishi uchun sharoit yaratdi. Shu bilan birga, qishloq xo‘jaligida band aholining bir qismi boshqa sohalarga o‘tib, daromad manbalarini diversifikatsiya qilish imkoniga ega bo‘ldi.

Ijtimoiy ta‘sir. Shaharlarda maktab, kasb-hunar ta‘limi muassasalari, texnikum va oliy ta‘lim, tibbiyot xizmatlari, madaniy va sport obyektlari jamlangani sababli aholining sifatli xizmatlarga kirish imkoniyati kengaydi. Ayniqsa yoshlar uchun ta‘lim va kasb egallash, raqamli xizmatlardan foydalanish imkoniyatlari ortdi. Uy-joy sohasida imtiyozli ipoteka va subsidiyalar orqali yuz minglab oilalar yashash sharoitini yaxshilash imkoniga ega bo‘lgani qayd etiladi [5].

Kasbiy ta‘lim va mehnat bozori. Shaharlarning kengayishi qurilish, kommunal xizmatlar, transport-logistika, savdo va xizmat ko‘rsatish sohalarida malakali mutaxassislariga bo‘lgan ehtiyojni oshirmoqda. Shu bois

texnikum va kollejlari, ayniqsa yirik shaharlarga tutash hududlardagi ta'lim muassasalari, kadrlar tayyorlash yo'nalishlarini mahalliy mehnat bozori talablariga moslashtirishi, amaliy ko'nikmalarga urg'u berishi va ish beruvchilar bilan hamkorlikni kuchaytirishi zarur. Aynan shu yo'l bilan urbanizatsiya yoshlar bandligini ta'minlash omiliga aylanishi mumkin.

Madaniy-demografik ta'sir. Shahar muhiti kasbiy ixtisoslashuv, ta'lim va martaba yo'nalishi, iste'mol madaniyati hamda bo'sh vaqtdan foydalanish odatlariga ta'sir ko'rsatmoqda. Shu bilan birga, mahalla instituti o'zaro yordam va ijtimoiy barqarorlik mexanizmi sifatida shahar sharoitida ham saqlanib qolgani milliy urbanizatsiyaning o'ziga xos jihatidir.

4. Muammolar va istiqbollar

Urbanizatsiyaning tezlashuvi bir qator muammolarni ham keskinlashtirmoqda: yirik shaharlarda transport tirbandligi va havo sifatining yomonlashuvi, ichimlik suvi, kanalizatsiya va energiya ta'minoti tarmoqlariga tushayotgan yuk, uy-joy narxlarining o'sishi, norasmiy bandlikning saqlanib qolishi, hududlar o'rtasidagi rivojlanish tafovutlari, yashil hududlar va tarixiy me'moriy qatlamning qisqarishi shular jumlasidandir.

Mavjud tajriba va xalqaro yondashuvlarni [6] hisobga olganda, quyidagilar maqsadga muvofiq: birinchidan, faqat poytaxtga tayanmaydigan ko'p markazli (polisentrik) model asosida kichik va o'rta shaharlarni rivojlantirish; ikkinchidan, Toshkent aglomeratsiyasi doirasida transport, suv va kommunal xizmatlarni yagona rejalashtirish; uchinchidan, arzon va sifatli uy-joy hamda jamoat transportini kengaytirish; to'rtinchidan, yashil infratuzilma va ekologik talablarni bosh rejalarga majburiy kiritish; beshinchidan, texnikum va kasb-hunar ta'limini shaharlarning mehnat bozori ehtiyojlariga moslashtirish; oltinchidan, mahalla institutini shahar boshqaruvida faol ishtirokchiga aylantirish.

Xulosa

1991–2026-yillarda O‘zbekistonda urbanizatsiya sekin, lekin izchil kechdi: shahar aholisi ulushi 40 foizdan 51 foizga ko‘tarildi, so‘nggi to‘qqiz yilda esa shaharsozlik siyosati davlat islohotlarining alohida yo‘nalishiga aylandi. Bu jarayon iqtisodiy tarkibning yangilanishi, bandlik va xizmatlar imkoniyatlarining kengayishi hamda uy-joy sharoitlarining yaxshilanishiga xizmat qildi, biroq infratuzilma, ekologiya va hududiy tafovutlar bilan bog‘liq muammolarni ham keltirib chiqardi. Kelgusida urbanizatsiyaning barqaror, inson manfaatlariga yo‘naltirilgan va ko‘p markazli modeli ustuvor bo‘lishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I.A. O‘zbekiston: milliy istiqlool, iqtisod, siyosat, mafkura. 1-jild. – Toshkent: O‘zbekiston, 1996.
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son Farmoni bilan tasdiqlangan “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi. – lex.uz.
4. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. Doimiy aholi soni va tarkibi bo‘yicha ma’lumotlar, 2025. – stat.uz.
5. BMTda O‘zbekistonning barqaror urbanizatsiya va uy-joy siyosati tajribasi taqdim etildi. – dunyo.info.
6. UN-Habitat. World Cities Report 2022: Envisaging the Future of Cities. – Nairobi: UN-Habitat, 2022.
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 16-fevraldagi PF-22-son Farmoni. – gov.uz.